

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

ALIN-MIHAI GHERMAN, *Un document inedit de la Aron vodă Tiranul și urmările lui*, în *Istorie și cultură. In onoare academician Andrei Eșanu*, editor Constantin Manolache, Chișinău, 2018, p. 183-190.

De o vreme încoace, multă lume a căpătat patima publicării de documente vechi, de oriunde și oricum. Patima este urmată, firesc, de febra provocată de descoperirea „epocală”, care nu-i mai dă răgaz descoperitorului să caute, pentru a vedea dacă nu cumva comoara a mai fost răsfirată și de alții, și să se gândească dacă are priceperea să prelucreze „aurul”, pe care l-a găsit cu atâta noroc. Unul dintre conchistadorii plecați în cucerirea unui nou tărâm, acela al editării documentelor Moldovei medievale și premoderne, este și autorul acestui articol, care se înscrie perfect în tiparul schițat aici: a dat dovadă de o nestăvilită grabă și de o normală nepricepere, atunci când a aflat niște traduceri și transcrieri (sau copii) ale unor documente din secolele XVI-XVIII din arhiva bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. Transcrierile aparțin, probabil, medicului ardelean Vasilie Popp (1789-1842) și se păstrează în „arhiva” lui Timotei Cipariu de la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, fiind cuprinse în două manuscrise numite: *Diplomatariu*, „dar cărora – scrie Alin-Mihai Gherman –, la o mai atentă cercetare, trebuie să restituim titlul pe care îl dă însuși Vasilie Popp, *Analecta historica*”. Din această afirmație, chiar dacă exprimarea ei este puțin șchioapă, înțeleg că atribuirea transcrierilor lui Vasilie Popp aparține editorului, însă, având în vedere debordanta pricepere în diplomatică a acestuia, dovedită cu prisosință prin *diplomele* publicate acum, o mai mare circumspecție nu cred că este inutilă. Iar la o mai puțin atentă cercetare a bibliografiei, văd că legătura dintre Vasilie Popp și biserica din Șcheii Brașovului (și chiar cu documentele acesteia!) a făcut-o demult Ion Mușlea¹, așa că prudența nu a fost chiar fără temeii.

Și iată ce ne spune descoperitorul despre inedita sa descoperire: „[...] la o cercetare atentă descoperim cu surprindere că mai bine de jumătate din aceste documente sunt necunoscute colecțiilor moderne de documente (*DIR* și *DRH*), colecției lui Stinghe sau altor culegeri de documente” (p. 184). La cât de „atent” a cercetat istoria bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, a cărei bibliografie este foarte generoasă, de ce să ne mire faptul că editorul a fost „surprins” de cât de „inedite” sunt niște documente, care au fost publicate atât de recent, adică în 1838 și 1853, unul integral, cel mai vechi, iar celelalte în rezumat, încât nu a apucat să observe acest fapt². Apoi, să trecem la „colecția lui Stinghe”, pe care autorul o blamează, pentru că a trecut pe lângă „filonul aurifer”, fără să-l „surprindă”! Într-adevăr, Sterie Stinghe nu a cuprins și aceste documente în colecția sa (*Documente privitoare la trecutul românilor din Șcheii Brașovului*, vol. I-V <1700-1868>, Brașov, 1901-1906), pentru că a avut curiozitatea, firească pentru un cercetător, să înceapă munca sa cu o solidă documentare

¹ Ion Mușlea i-a atribuit lui Vasilie Popp articolul din „Foaia pentru minte”, nr. 26, 1938, p. 207-208: „Actul de danie al lui Aron, voievodul Moldovei, pentru biserica din Șcheii Brașovului și o introducere despre documentele ei (neiscălit)” (*Viața și opera doctorului Vasilie Popp <1789-1842>*, în *AIINC*, V, 1928-1930, p. 120). În *Anexă*, Ion Mușlea a publicat o „scurtă notiță” despre biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, unde au fost menționate și documentele din arhiva bisericii (p. 150).

² *Însemnarea hrisoavelor și a daniilor de la biserica cea mare din Bolgarsec* (cu caractere chirilice), în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, nr. 11-12, 25 martie 1853, p. 85-86 (rezumatele actelor dintre 1595 și 1780); nr. 13, 1 aprilie 1853, p. 93-95 (rezumatele actelor dintre 1783 și 1826; și „hrisovul mării sale, a domnului Moldaviei Aron voivod, tradus din limba slovenească în limba română, din anul de la Hristos 1595”; pentru calcularea anului de la Nașterea lui Hristos, traducătorul a folosit stilul de la 1 ianuarie). Pentru pdf-ul revistei, vezi <http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/9999>. Publicarea în 1838 a daniei lui Aron vodă a fost menționată și de Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Transilvania*, vol. I, ediție îngrijită și adăugită de IPS Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, și Vasile Oltean, Sibiu, Editura Andreiana, 2012, p. 225.

arhivistică și bibliografică. Procedând în acest mod, Sterie Stinghe a găsit manuscrisul *Istoriei beserecei Șcheilor Brașovului*, al cărui autor era vestitul cărturar Radu Tempea (din câte se vede complet necunoscut d-lui Gherman), pe care l-a editat la Brașov, în 1899³. În *istoria* sa, protopopul Radu Tempea a cuprins rezumatele multor documente privitoare la trecutul bisericii sale și textul integral al actelor din 5 aprilie 1656 (text slav și traducere românească)⁴ și din 25 iulie 1731, iar editorul a completat informația prin adăugarea unui consistent *Apendice*, care conține „12 hrisoave de la domnitori din Moldova, un hrisov al lui Dumitrașcu Vlaicu pentru moșia Budișteni, inscripțiile de pe biserică (din afară), cusăturile de pe hainele așa numite domnești și inscripția de pe o tablă de aramă, găsită în turnul bisericii la reparare”. Pentru transcrierea textului chirilic al manuscrisului și a textelor chirilice din *Apendice*, editorul a cerut ajutorul profesorului său, Gustav Weigand, cel mai important romanist al vremii, în vreme ce, unul dintre cei mai buni slaviști, profesorul petersburghez de origine basarabeană, Polihronie Sârcu, „a transcris și tradus textele slave”. Pe lângă pisanii și inscripțiile de pe veșmintele bisericesti, Polihronie Sârcu a transcris și tradus foarte bine cele două documente slave din arhiva bisericii: actele de danie ale celor doi domni ai Moldovei, Aron vodă și Gheorghe vodă Ștefan.

De la „colecția lui Stinghe”, cunoscătorul nostru a trecut la veștejirea a ceea ce el numește „colecțiile moderne de documente (*DIR* și *DRH*)”, care, și ele, nu ar fi avut cunoștință despre existența acestui tezaur documentar. Într-adevăr, actul lui Aron vodă lipsește din *DIR (Documente privind istoria României, A. Moldova, sec. XVI, vol. IV)*, pentru că editorii acestei colecții, care au lucrat în anii '50 ai secolului XX, în condiții cu totul și cu totul vitrege, nu și-au propus și nici nu aveau cum să publice integral zestrea documentară rămasă din domnia lui Aron vodă Tiranul, iar celelalte două documente, din 1656 și 1751, nu aveau cum să facă parte dintr-o colecție care se oprește la 1625! În schimb, îl înștiințez pe editor, cu părere de rău pentru dezamăgirea pe care i-o pricinuiesc, că în volumul IX (1593-1598) din colecția *DRH*, seria A. Moldova, apărut în 2014, documentul din 28 noiembrie 1594 a fost publicat, în transcriere slavă și cu traducere românească⁵; iar pentru documentele următoare din arhiva bisericii Sf. Nicolae din Șchei, rămâne valabilă observația de la colecția *DIR (DRH-ul a ajuns, deocamdată, la mijlocul anilor '40 din secolul al XVII-lea)*.

După ce și-a vărsat năduful pe „colecțiile și culegerile de documente”, lăudându-și propria ispravă, editorul mai face, imediat, o afirmație de-a dreptul năucitoare, mărturisind că „a comparat” transcrierile cu originalele: „Comparându-le pe cele care s-au păstrat cu transcrierile lui Vasilie Popp suntem impresionați de fidelitatea transcrierii” (p. 184). Lăsând la o parte mărturisirea strâmbă, mă întreb cum s-ar fi putut „compara” textele slave ale celor două acte de danie, de la Aron Tiranul și de la Gheorghe Ștefan, cu traduceri în limba română, copiate de doctorul Vasilie Popp?

Cât despre „fidelitatea transcrierii”, iarăși este greu de înțeles la ce face trimitere editorul, pentru că primele două acte, dintre cele trei publicate, trebuiau să fie traduse mai întâi, iar cel de-al treilea doar transcris cu caractere latine din grafia chirilică. Nu cred că doctorul Vasilie Popp știa limba slavă și avea cunoștințe de paleografie slavă. Mai degrabă, doctorul Popp, care a trăit o vreme în Brașov, a copiat din „catastifele” bisericii Sfântul Nicolae traduceri vechi ale actelor slave și transcrieri ale actului din 1731 și ale altor documente românești din secolul al XVIII-lea. În linii mari, traduceri și transcrieri sunt destul de corecte, existând probleme

³ *Istoria beserecei Șcheilor Brașovului (manuscript de la Radu Témpe)*, publicată cu cheltuiala bisericii Sf. Nicolae din Brașov (Scheiu) de Sterie Stinghe, Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1899. 219 p. + 7 p. (textele slave).

⁴ Sterie Stinghe nu a publicat documentul după transcrierea și traducerea lui Radu Tempea (*op. cit.*, p. 91), preferând să-l publice în *Apendice*, după transcrierea și traducerea lui Polihronie Sârcu. În ultima ediție a *Istoriei* lui Radu Tempea, actul lui Gheorghe Ștefan a fost lăsat la locul lui. Vezi Radu Tempea, *Istoria sfintei beserece a Șcheilor Brașovului*, ediția a II-a, îngrijire, anexe, prefață și glosar de Octavian Șchiau și Livia Bot, tipărită cu binecuvântarea IPS Bartolomeu Anania Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului și Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2010, p. 103-105 (textul slav a fost transcris cu caractere latine); prima ediție a *Istoriei*, în versiunea Octavian Șchiau și Livia Bot, a apărut la București, în 1969.

⁵ *DRH*, A. Moldova, vol. IX (1593-1598), vol. îngrijit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, Editura Academiei Române, p. 175-178, nr. 108.

mari, mai cu seamă la transpunerea și înțelegerea numelor, pe care editorul ar fi trebuit să le sesizeze și să le îndrepte în aparatul critic, fie prin colaționarea cu originalele păstrate în arhiva bisericii Sfântul Nicolae din Șchei sau cu alte ediții ale acestor documente, fie prin compararea cu alte acte emise în aceleași zile, săptămâni sau luni de respectivii domni ai Moldovei. Pentru că aceste operații nu au fost făcute de editor, le-am făcut eu, iar în cazul actului lui Aron Tiranul a rezultat că doar numele diaconului a fost scris greșit: Eremia „Bârseanul”, în loc de „Băseanul”, în vreme ce la actul lui Gheorghe Ștefan au apărut mai multe greșeli: „Vasilie Ghezman pârcălab Sucevei” (Vasilie hatman și pârcălab de Suceava), „Dobiște mare vornic al Țării de Sus” (Dabija mare vornic al Țării de Sus), „Habeșescul pârcălab de Hotin” (Hăbășescul pârcălab de Hotin), „Epifanie Pălnașin” (Epifanie Băhnaș), „Costantin Bănteașă” (Costantin Bantăș), „Goi” (Goia), „Elia Șeptelca” (Elia Șeptilici), „Grigorie Rusul stător” (Grigorie Rusul spătar), „Hrisocola” (Hrisocola), „Costăș a scris” (Contăș a scris). Pentru actul lui Grigorie al II-lea Ghica, neavând la îndemână originalul, l-am comparat cu ediția lui Sterie Stinghe și cu alte acte din acea vreme, iar în urma confruntării au reieșit câteva nume copiate sau tehnoredactate greșit: „Grgigorie Ghica” (Grigorie Ghica), „Costandie Rusul” (Costachie Radul), „Andriian Rosăt” (Andriiaș Rosăt) și „Constati Mavrocordat” (Constantin Mavrocordat), precum și multe cuvinte transcrise eronat sau neînțelese, chiar dacă, uneori, au fost însoțite de „sic-ul” editorului: „în lumea [sic]” mai bun omului” (în lumé mai bun omului); „preoții dea [sic]” la de la sfânta biserică” (preoții dé la sfânta biserică); „hramul arhisereului” (hramul Arhiereului); „păstorii ce vor fi la aceale oi patru preoți” (păstorii, ce vor fi la acéle oi, a patru preoți); „să întărească aieva neștrămutat mila” (să întărească să ste neștrămutat mila); „eu cel ce an trudit” (eu cel ce am trudit); „ierei Theodor și protopop Floré” (ierei Theodor, sin <fiul> protopop<ului> Floré ot Șchei); „protopop Florea Băra [sic] ot Brașov”⁶ (prot<opop> Floré Băran din Brașov); „pentr-aceaia s-au mai smolit” (pentru acéia s-au și cam smolit⁷).

Pe lângă aceste greșeli, documentele editate acum au multe erori de punctuație și de ortografie, pentru că editorul a preferat, în prea multe locuri, să copie *tale quale* textul lui Vasilie Popp, în loc să-l editeze critic. Astfel au ieșit: „bodoabele”, „fiină” (ființă), „îchinător”, „jârveanic”, „Troită sfântă”, „nu sau mai urmat”, „dumnezeu” etc.

Dacă editarea arată așa, cam tot așa, sau chiar mai rău, arată și interpretarea istorică a acestor documente. Ironic este faptul că editorii volumului au așezat acest articol tocmai în grupajul intitulat: *Tălcuind documentele istorice!* Pentru primul act, cel emis de Aron Tiranul, căruia îi greșește și data de zi: „29”, în loc de 28 noiembrie 1594, editorul, după ce se laudă încă o dată cu întâietatea publicării acestui „text necunoscut până acuma colecțiilor noastre de documente (DIR A și DRH A)”, comite o impietate, afirmând că motivația actului ctitoricesc ar fi „trocul cu divinitatea” („Donația se făcea cu o clauză de troc cu divinitatea des întâlnită în documentele epocii”), și mai face o mare descoperire, pornind de la apelativul „fratele domniei mele”, folosit de Aron vodă, privitor la Petru Cercel, voievod și domn al Țării Românești („după știința noastră este singura dată în documentele moldovenești când unui alt voievod, în special unuia din Țara Românească, care nu este în relație de consangvinitate cu emitentul documentului i se spune «fratele nostru»”). Trăsnaia nu merită comentată, însă descoperirea da, pentru că denotă o frecventare slabă a documentelor medievale și premoderne românești. Dau, aici, un singur exemplu, care are darul de a-i risipi editorului și această iluzie, de a fi primul care a dibuit folosirea calificativului „frate” în relațiile dintre domni Moldovei și ai Țării Românești, și anume „cartea” lui Vasile Lupu, din 28 noiembrie 1646, prin care îi dăruiește „fratelui” său, Matei vodă Basarab, „un loc în ținutul Putnei, sub munte, care se numește Dobromira, să-și facă o mănăstire, în numele Nașterii Mântuitorului nostru Iisus Hristos”⁸. De asemenea, îl previn, în cazul în care va persevera și va întâlni și apelativele „tată”

⁶ În original, cuvintele au fost scrise în slavă. În ediția lui Sterie Stinghe, această notiță, scrisă de Theodor, fiul protopopului Florea Băran, are data de an greșită: „1631” și data de lună și de zi: „august 15”, iar în ediția prezentă data este: „1731 august 15”.

⁷ Fraza întreagă sună astfel: „Acest hrisov au avut mare primejdie la apă la întoarcere trimisului înapoi, pentru acéia s-au și cam smolit” (adică s-a înnegrit involuntar).

⁸ *DRH*, A. Moldova, XXVIII (1645-1646), vol. îngrijit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru și Cătălina Chelcu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 471-477, nr. 545.

sau „fiu” în același gen de texte și în același context, al legăturilor moldo-muntene, să nu spere la dobândirea întâietății! Aceste două „tâlcuiri” sunt urmate de o a treia, care lasă să se vadă aceeași lipsă de „prietenie” cu documentele vechi și de cunoaștere a relațiilor dintre Moldova și Transilvania, și anume părerea că aceste „cărți” de danie se „repetau” în anii următori, ajungând până la fantezia că, de la Aron vodă la Gheorghe Ștefan, „ar fi trebuit confirmate în fiecare din cele 27 de domnii care au urmat”. Nici această închipuire nu ar trebui tâlcuită, însă ceva, și încă important, tot trebuie spus: ea derivă din necitirea „cronicii” lui Radu Tempea, a vreunei cărți despre istoria bisericii Sfântul Nicolae din Șchei, iar monografia lui Candid Mușlea ar fi meritat din plin⁹, sau a vreunui articol sau a vreunei cărți despre Aron vodă Tiranul sau Gheorghe vodă Ștefan. Grigore Ghica al II-lea nu are încă o monografie temeinică, dar gestul lui ctitoricesc este deplin explicat de protopopul Radu Tempea.

Celelalte două acte, din 1656 și 1731, sunt mai parcimonios interpretate, pentru că aici am întâlnit doar formularea hazlie: „a emis o confirmare a reluării acestor donații”, și încă o presupunere, potrivit căreia în documentul lui Grigore Ghica, unde ctitorii vechi ai bisericii Sfântul Nicolae, Petru Cercel și Aron Tiranul, au fost contopiți (biserica „iaste zidită den temelia ei de răposatul domn a Țării Moldovei, Petru voievod”), acest Petru voievod ar fi „Petru Rareș, mult mai cunoscut moldovenilor pentru ctitoriile sale”. Însă, la fel de bine, ar putea fi și Petru Aron, omonimul de la mijlocul secolului al XV-lea al lui Aron vodă Tiranul!

Și notele textului, dispuse la sfârșit, oferă surprize. Editorul anunță că „o ediție a documentelor inedite din cele două volume de *Analecta historica* este în curs de elaborare” (p. 190, nota 8) și ne împărtășește o altă descoperire: în documentele „de după 1740 este folosit toponimul Șcheaia, mai familiar moldovenilor”. Sursa reclamei am devoalat-o mai sus, dar, fără a fi de mirare, tot de acolo vine și „familiaritatea” cu toponimia Moldovei, adică de niciunde, în ciuda faptului că toponimul a fost mult cercetat în lingvistica românească¹⁰.

La sfârșitul acestor note de lectură, la care am ajuns în urma faptului că un coleg mai tânăr mi-a semnalat volumul și articolul, mă întreb dacă editorul îmi va mulțumi pentru împrăștierea ceții și pentru îndepărtarea „ineditului” din titlul acestui articol, mai ales că o „ediție a ineditelor” stă să apară. Eu cred că mulțumirile vor avea o altă formă, pe care dumneavoastră o bănuieți, însă mai tânărul meu coleg nu este de acord cu mine! Așa să fie!

Petronel Zahariuc

⁹ Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I (1292-1742), vol. II (1743-1837), Brașov, Institutul de Arte Grafice „Astra”, 1943.

¹⁰ Vezi, spre exemplu, Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Române, 1963, p. 284-285.